

УДК 378:656.7.071.13(045)

**МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ
ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З АВІОНІКИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

Глушаниця Н. В.

У статті визначено сутність понять "іноземна мова" та "друга мова", "вивчення мови" та "оволодіння мовою", здійснено теоретичний аналіз факторів, які обумовлюють специфіку системи освіти у сфері іноземних мов.

Ключові слова: іноземна мова, друга мова, вивчення мови, оволодіння мовою, вторинна мовна особистість, комунікативна компетенція, мовленнєва здатність, спілкування.

В статье определено сущность понятий "иностранный язык" и "второй язык", "изучение языка" и "овладение языком", осуществлен теоретический анализ факторов, которые обуславливают специфику системы образования в сфере иностранных языков.

Ключевые слова: иностранный язык, второй язык, изучение языка, овладения языком, вторичная языковая личность, коммуникативная компетенция, речевая способность, общение.

The author of the article defines the essence of the concepts "foreign language" and "second language", "study of language" and "mastering language". Theoretical analysis of factors that determine the specific character of the system of education in the field of foreign languages is carried out.

Key words: foreign language, second language, study of language, mastering language, second linguistic personality, communicative competence, linguistic abilities, intercourse.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний ринок праці вимагає якісно нового типу фахівців авіаційної галузі з високим рівнем сформованості іншомовної професійно-комунікативної компетентності, професійної адаптації та мобільності. Удосконалення авіаційної техніки та ускладнення електронного обладнання на борту літака зумовлюють високі вимоги до якості, ролі та змісту підготовки фахівців авіаційної галузі. Особливо зростають вимоги до мовної підготовки у загальній системі підготовки майбутніх бакалаврів з авіоніки, оскільки знання іноземної мови для майбутніх інженерів з авіоніки є професійною потребою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у галузі педагогіки вищої школи накопичено значні напрацювання, які охоплюють різноманітні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі: Р. М. Макаров, Є. В. Кміта, В. В. Півень, Т. В. Тарнавська, Л. М. Зеленська, І. А. Колодій, Л. М. Конопляник. Проте поза увагою дослідників залишилися важливі аспекти формування ІПКК саме у майбутніх бакалаврів з авіоніки.

Мета статті – визначити сутність понять "іноземна мова" та "друга мова", "вивчення мови" та "оволодіння мовою", здійснити теоретичний аналіз факторів, які обумовлюють специфіку системи освіти у сфері іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, на нашу думку, слід визначити різницю між поняттями "іноземна мова" та "друга мова". Іноземна мова – це мова, яка вивчається за межами її природного існування, впродовж навчального процесу та яка не використовується з рідною мовою у повсякденному спілкуванні, в той час як "друга мова" слугує другим засобом спілкування та засвоюється в соціальному оточенні, де вона є реальним засобом комунікації [9, с. 31].

Таким чином, іноземна мова на відміну від "другої мови", оволодівається людиною поза межами соціального оточення, в якому ця мова є природним засобом спілкування.

З огляду на загальноприйняте визначення структури процесу навчання вважаємо, що навчання іноземної мови є складним процесом, що поєднує два види

діяльності: викладання та учіння. Суб'єктом першої є викладач, котрий систематизовано, послідовно передає студентам знання та формує у них практичні уміння та навички. Суб'єктом учіння іноземної мови є студент, котрий активно і свідомо засвоює знання, оволодіває уміннями та навичками.

Поняття "вивчення мови" та "оволодіння мовою" не є тотожними. W. Edmondson та J. House вважають, що процес оволодіння мовою (acquisition) є несвідомим, інтуїтивним засвоєнням мови під час соціалізації особистості [8, с. 11].

Процес вивчення мови (learning) є усвідомленим, передбачає використання та засвоєння правил, мовних елементів.

Отже, зміст поняття "вивчення мови" є ширшим за зміст поняття "оволодіння мовою". Проте не завжди вивчення мови та навчання мови передбачають оволодіння мовою. Тому методичні проблеми мають розглядатись з позиції діяльності викладача та індивідуальної діяльності студента.

Водночас з огляду на особливості змісту, об'єкта навчальної дисципліни викладання іноземної мови має певну специфіку. Насамперед її наявність зумовлюється сукупністю факторів, які чинять вплив на даний процес: соціально-економічні та політичні фактори; соціально-педагогічні; соціально-культурні; методичні; індивідуальні.

Ми поділяємо думку W. Edmondson та Y. House, які вважають, що соціально-політичні фактори мають бути пріоритетними, оскільки вони визначають, чи можливе навчання взагалі іноземної мови [8, с. 26].

Беручи до уваги те, що система освіти у сфері іноземних мов є однією з підсистем загальної системи освіти, то знання іноземної мови майбутніми фахівцями авіаційної галузі, інженерами з авіоники має економічне обґрунтування. Соціально-економічні та політичні фактори визначають соціальне замовлення суспільства до рівня та якості володіння іноземною мовою фахівцями. Соціальне замовлення виражається в престижності чи непрестижності знань з іноземної мови, у потребі суспільства щодо фахівців, які володіють іноземною мовою як засобом спілкування та здійснення професійної діяльності. Чим вищі ці потреби, тим вищим є статус іноземної мови як комунікативного засобу та складової професійної придатності.

Соціально-економічні та політичні фактори не лише формують соціальне замовлення суспільства стосовно навчання іноземної мови, а й створюють сприятливі умови для його реалізації.

Із зазначеного вище логічно випливає, що соціальне замовлення суспільства на ґрунтовне володіння іноземною мовою виражається не тільки у практичному знанні мови, а й в умінні застосувати цю мову в реальному спілкуванні та виробничій діяльності. Нова соціально-економічна та політична ситуація обумовлює підвищення вимог до рівня володіння ІМ, тому що випускники ВНЗ не завжди здатні та готові практично користуватися ІМ.

Доцільність підвищення якості навчання іноземної мови зумовлюється й тим, що існує суперечність між переосмисленням ролі іноземної мови для суспільства, держави, особистості та реальною ситуацією навчання іноземної мови, яка характеризується недостатнім рівнем матеріального забезпечення викладача даної дисципліни; зменшенням обсягу навчального навантаження з іноземної мови; низьким рівнем забезпечення загальноосвітніх шкіл учителями іноземних мов та не завжди достатній рівень їхньої професійної підготовки, що є причиною відсутності базових знань дисципліни "Іноземна мова" в абітурієнтів, котрі обирають, зокрема, технічні спеціальності. Все це негативно впливає на якість мовної підготовки майбутніх фахівців.

Соціально-педагогічні фактори відображають зміст навчальної дисципліни на рівні навчального плану та програми. Дана група факторів виявляється також і в концептуальних підходах до змісту навчальної дисципліни "Професійна англійська мова" та її організації лише в контексті реалізації загальноосвітніх завдань, не орієнтованих на майбутній фах студента.

Соціальне замовлення суспільства щодо іноземної мови визначається також дією методичних факторів: результати наукових досліджень у сфері методики та суміжних з нею наук, традиції у навчанні даної дисципліни.

Соціокультурні фактори враховують соціокультурний контекст навчання іноземної мови. Індивідуальні фактори діють на всіх етапах навчання іноземної мови. Досягнення ефективних результатів з реалізації соціального замовлення залежить

від індивідуальних особливостей усіх суб'єктів навчального процесу, перш за все від тих, хто навчається, та тих, хто навчає. Тому в багатьох методичних дослідженнях, присвячених вивченню різних аспектів проблеми організації навчального процесу, враховуються особливості тих, хто навчається, та професійна майстерність викладача, а також специфіка їхньої взаємодії як суб'єктів навчання.

Теоретичний аналіз факторів, які обумовлюють специфіку системи освіти у сфері іноземних мов, дозволив нам дійти висновку, що тільки всебічний аналіз процесу навчання ІМ в його соціально-економічному та політичному контекстах, відповідно до яких будується методична система, дає можливість виявити нові тенденції у навчанні дисципліни "Іноземна мова" відповідно до умов сьогодення.

Обґрунтування особливостей методики викладання іноземної мови має, на нашу думку, ґрунтуватись на тому, що науковою основою даної методики є лінгвістика, а тому прийнято вважати, що будь-яка методична система навчання іноземної мови базується на образі мови, який існує в певний період розвитку даної науки [1, с. 49].

Починаючи з 50-х років ХХ століття, у методиці навчання іноземної мови головним завданням було засвоєння мовного матеріалу.

Із середини 60-х років лінгвісти почали чітко розмежовувати поняття "мовної компетенції" та вживання мови. Тому в методиці увага акцентувалась не тільки на проблемі засвоєння знань мовних засобів та правил їх застосування у мовленні, а й на проблемі їх автоматизованого використання у комунікативних актах [4, с. 23], тобто на проблемі навчання мовленнєвої діяльності. Саме у цей період метою навчання іноземної мови стає "розвиток мовленнєвих умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності" [6, с. 86].

Починаючи з 70-х років, лінгвістичні дослідження були спрямовані головним чином на вивчення функціонування мови, а не на її будову. Прихильники лінгвістичної прагматики стверджували, що вивчити мову можливо лише за умови її використання у конкретних ситуаціях, а визначити її функції можна, лише прийнявши до уваги контекст існування учасника комунікативного акту та всієї сукупності ситуативних фактів. Одним із найвагоміших досягнень у галузі лінгвістики даного періоду є положення про те, що успішність мовленнєвого спілкування залежить від здатності тих, хто спілкується, організувати вербальну і невербальну поведінку відповідно до завдань спілкування. Таку здатність прийнято називати "комунікативною компетенцією", формування котрої стає пріоритетним завданням комунікативних підходів у навчанні іноземної мови. Розвиток здатності до спілкування не обмежується розвитком лише мовної компетенції (знання мовних засобів та правил їх використання). Він пов'язаний з розвитком здатності використовувати мовні засоби в різних ситуаціях спілкування з метою встановлення різного роду взаємодії, а також здатності оцінити, проаналізувати ситуацію спілкування, свій комунікативний потенціал та прийняти необхідне рішення.

З точки зору діяльнісної теорії (теорія мовних актів, сфера дискурсивного аналізу) здатність до спілкування пов'язана з таким поняттям, як "соціальна компетенція", під якою розуміють здатність самостійно діяти в соціальних ситуаціях.

Методика навчання іноземної мови як наука оперує такими категоріями, як "комунікативна компетенція", "мовленнєва здатність", "соціальні фактори спілкування" та ін., які знаходять своє відображення у розробці технологій навчання з яскраво вираженою комунікативною спрямованістю. Важливе значення для методики має нова лінгводидактична категорія "вторинна мовна особистість", під якою ми розуміємо здатність людини до ефективного іншомовного міжкультурного спілкування. Розвиток у майбутнього бакалавра з авіоніки рис вторинної мовної особистості є стратегічною метою навчання іноземної мови. Навчання іноземної мови являє собою свідомий (когнітивний) та творчий процес, а не запрограмовану поведінку. Процес становлення вторинної мовної особистості пов'язаний з оволодінням студентами вербальним кодом іноземної мови, умінням застосувати його на практиці, а також із формуванням у їхній свідомості "картини світу", притаманної носію певної мови. Студенти повинні усвідомлювати те, що вони "постійно мають відчувати себе у вимірах двох різних соціокультурних спільнот" [7, с. 58] та чітко розуміти між ними різницю. Тільки за цієї умови можливе встановлення цілковитого взаєморозуміння між представниками різних культур.

Розвиток рис вторинної мовної особистості майбутнього фахівця авіаційної галузі має відповідати їхнім інтересам та потребам як суб'єктів навчального процесу. Тому студенти повинні вміти здійснювати текстову діяльність мовою, яку вони вивчають. Для того щоб розвивати у студентів здатність до творчої діяльності, яка є результатом здійснення текстової діяльності, на нашу думку, слід дати їм можливість реалізувати свої особисті комунікативні наміри.

Виходячи з викладеного вище, можна стверджувати, що процес навчання іноземної мови майбутніх бакалаврів з авіоніки є процесом їх особистісного розвитку, розвитку їх соціальних якостей. Ми вважаємо, що володіти іноземною мовою майбутніми фахівцями авіаційної галузі означає – вміти говорити, читати та сприймати на слух іноземну мову. На нашу думку, помилки, які допускаються студентами при здійсненні іншомовного спілкування, не є перешкодою для спілкування, оскільки основним критерієм рівня володіння іноземною мовою є взаєморозуміння між тими, хто спілкується, а не мовна коректність. Проте це не означає, що слід ігнорувати аспекти тренування у процесі навчання іноземної мови.

У сучасних умовах навчання іноземної мови розглядається у трьох аспектах: прагматичний, або практичний; когнітивний та загальноосвітній. Прагматичний аспект навчання іноземної мови означає формування певного комплексу знань, умінь та навичок, сукупність яких дозволяє здійснювати успішне іншомовне спілкування. Когнітивний аспект розглядає навчання іноземної мови як засіб міжкультурного спілкування та інтенсивне його використання як засобу пізнання, розвитку та оволодіння мовою; загальноосвітній аспект розглядає навчання іноземної мови як виховально-навчальну дію на особистість того, хто навчається. Даний аспект стосується формування особистісних якостей, які сприяють оволодінню ІМ та її практичному використанню як засобу залучення до іншої культури та засобу спілкування з її носіями. Здатність до спілкування на міжкультурному рівні передбачає наявність у майбутнього фахівця авіаційної галузі таких особистісних якостей, як відкритість, терпимість та готовність до спілкування [9, с. 129].

Отже, метою навчання іноземної мови є розвиток здатності у майбутніх бакалаврів з авіоніки до міжкультурного спілкування, під яким ми розуміємо взаєморозуміння між учасниками комунікативного акту, які належать до різних національних культур. Мета навчання іноземної мови, на нашу думку, є поняттям інтегративним, складовими якого є особистісні якості: інтелект, увага, пам'ять, інтерес до навчально-пізнавальної діяльності, здатність бачити, розуміти та приймати спільне і відмінне в різних національних культурах, здатність до соціальної взаємодії, готовність використовувати іноземну мову як засіб спілкування з її носіями, толерантність. Усі вони взаємопов'язані між собою та взаємозумовлюють один одного. Недооцінка чи переоцінка одного з аспектів навчання іноземної мови може негативно вплинути на якість оволодіння майбутніми фахівцями авіаційної галузі іноземною мовою як засобу міжкультурного спілкування. Здатність до мовленнєвого спілкування, яка стосується сфери соціальних стосунків між людьми, безпосередньо пов'язана з особистісними якостями тих, хто навчається. Ці особистісні якості майбутніх фахівців дозволяють їм ефективно взаємодіяти один з одним, з носіями мови, з різними засобами масової інформації незалежно від того, якою мовою здійснюється ця діяльність. Слід зазначити, що успішність іншомовного спілкування майбутніх бакалаврів з авіоніки залежить від рівня володіння ними іноземною мовою, здатності здійснювати спілкування в різних ситуаціях.

Існують наступні рівні володіння англійською мовою. Відповідно до класифікації Ради Європи (Common European Framework of Reference – CEFR), яка використовується для створення національних систем оцінки мовної компетенції, знання та уміння тих, хто навчається, поділяють на три категорії, які далі поділяються на 6 рівнів:

- А Елементарне володіння: А1 (рівень виживання); А2 (передпороговий рівень);
- В Самостійне володіння: В1 (пороговий рівень); В2 (пороговий просунутий рівень);
- С Вільне володіння: С1 (рівень професійного володіння); С2 (рівень досконалого володіння).

Оскільки майбутні інженери з авіоніки забезпечують успішну роботу авіаційного електронного обладнання, регламентація їхньої діяльності відбувається

циркулярами ІКАО. Це стосується і вимог щодо володіння ними іноземною мовою. Відповідно до класифікації за шкалою ІКАО виділяють 6 рівнів володіння нею: експерт 6; просунутий 5; робочий рівень 4; попередній 3; елементарний 2; перелементарний 1.

Усне та писемне спілкування реалізується в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: говоріння, аудіювання, читання та письмо. Навчання даних видів діяльності має здійснюватись у тісному взаємозв'язку, але при диференційованому підході до кожного з них. У навчальному процесі навчання говоріння має відбуватися одночасно з формуванням умінь розуміння письмового чи звукового тексту, і навпаки, після читання чи прослуховування тексту студенти повинні вміти висловити свою думку (в усній чи письмовій формі) стосовно його змісту. Усні повідомлення можуть супроводжуватись письмовою фіксацією необхідної інформації.

Отже, навчання майбутніх бакалаврів з авіоніки іноземної мови має бути орієнтовано на встановлення взаємодії, яка базується на взаєморозумінні. Воно є лише передумовою до його здійснення.

Розвинути здатність до міжкультурного спілкування можливо лише в спілкуванні. Звідси можна зробити висновок, що спілкування є засобом досягнення мети, засобом навчання.

Викладені вище положення доцільно використовувати на практиці при навчанні іноземної мови. При навчанні говоріння, наприклад, перш за все, має бути мотив. Студенти кажуть, щоб повідомити чи дізнатись щось цікаве чи невідоме. Метою говоріння є реалізація комунікантами особистих потреб: намагання отримати чи поділитись інформацією з іншими, узгодити із співрозмовниками дії. Зміст говоріння полягає в тому, що студенти висловлюють свої думки, позиції. Важливо, щоб те, про що вони говорять, було б для них зрозумілим, відомим та цікавим. Висловлюючи свої думки, студенти використовують всі можливі засоби спілкування, в тому числі міміку та жести. Для тих, хто спілкується, важливо те, що говориться, а не те, як говориться.

У сучасному навчальному процесі текст, а відповідно, і стратегія спілкування мають зайняти пріоритетне положення. У процесі навчання читання у майбутніх бакалаврів з авіоніки слід розвивати уміння читати аутентичні тексти з різним рівнем розуміння наявної у них інформації: розуміння основного змісту (ознайомлювальне читання); повне розуміння змісту (навчальне читання); вилучення необхідної інформації (пошукове читання).

Для того, щоб оволодіти кожним видом читання, у майбутніх фахівців авіаційної галузі мають бути сформовані наступні базові уміння:

- розуміння основного змісту: уміння визначити основну інформацію; уміння узагальнити викладені у тексті факти; уміння робити висновки;
- вилучення повної інформації з тексту: розуміти факти; виділяти інформацію, яка щось підтверджує; встановлювати взаємозв'язок між фактами; порівнювати інформацію;
- розуміння необхідної інформації: визначити в загальних рисах тему тексту; виявити інформацію, яка стосується певного питання, та визначити її цінність.

У своїй майбутній професійній діяльності інженери з авіоніки з метою розширення професійного світогляду та отримання інформації стосовно подальших фахових дій будуть працювати з текстами за спеціальністю, науковою літературою та технічною документацією з обслуговування ПС. Для цього їм потрібно повно та детально розуміти зміст прочитаного, цьому сприятиме й процес розвитку у них критичного мислення: уміння виражати своє ставлення до повідомлення.

На основі власного досвіду роботи з підготовки майбутніх бакалаврів з авіоніки до здійснення їхньої майбутньої професійної діяльності ми пропонуємо при навчанні читання не робити дослівний переклад тексту; доречно звертатись до їхнього життєвого досвіду; здійснювати контекстуальний переклад незнайомих слів, користуючись опорними засобами, наявними в тексті (схеми, малюнки, таблиці, ключові слова). Вважаємо, звертатись до словника доцільно лише тоді, коли всі можливості зрозуміти значення слова вичерпані. Проте робота з технічною документацією вимагає точності перекладу на основі ґрунтовних знань авіаційної термінологічної лексики.

Процес навчання читання включає роботу над технікою читання та розвитком умінь розуміти зміст прочитаного. При формуванні умінь розуміти зміст тексту

викладач ставить перед студентами різні комунікативні завдання: зрозуміти текст повністю, виділити основну інформацію із тексту або здійснювати пошук необхідної інформації в тексті. Пошук інформації може супроводжуватись здійсненням необхідних записів. Робота над текстом включає такі етапи: передтекстовий, читання тексту чи його окремих частин, післятекстовий.

Ми пропонуємо використовувати вправи, спрямовані на розвиток репродуктивних, репродуктивно-продуктивних та продуктивних умінь.

З огляду на викладений матеріал можна стверджувати, що текст є основою для розвитку умінь майбутніх фахівців авіаційної галузі виражати свої думки в усній та письмовій формі.

Кінцевою метою навчання майбутніх бакалаврів з авіоніки письма, відповідно до ОКХ, є формування в них умінь здійснювати ділове та особисте листування. Інакше кажучи, вони повинні вміти складати листи та використовувати їх у сфері професійно орієнтованих та особистих інтересів. Майбутні інженери з авіоніки повинні оволодіти наступними уміньми письмового мовлення: передача основної інформації, головної ідеї прочитаного чи прослуханого тексту; коротко чи детально описати, порівняти, зіставити факти; довести, аргументувати факти; охарактеризувати, дати оцінку, виразити власне ставлення до фактів [5, с. 37].

Навчання письма охоплює два аспекти: роботу над технікою письма та розвиток умінь передавати смислово інформацію за допомогою графічного коду мови, яка вивчається.

При здійсненні усного спілкування реалізуються всі функції мовного спілкування: інформаційно-комунікативні, спрямовані на передачу та прийом інформації; регулятивно-комунікативні, які регулюють поведінку; афективно-комунікативні, що визначають емоційні сфери людини [3, с. 10].

На процес говоріння впливають умови його перебігу: обстановка, мета, умови спілкування, зміст мовного акту. Все це створює ситуацію спілкування як сукупність умов, мовних та немовних, необхідних та достатніх для того, щоб здійснити заплановану мовну дію [2, с. 155].

Залежно від сфери мовного спілкування комунікативна ситуація має відповідно одну тему (наприклад, у професійній сфері – знайти несправність в електронному пристрої) чи декілька тем (участь у міжнародній конференції, порівняння електронного обладнання різних типів ПС). Проте, незалежно від тематики комунікативної ситуації, компонентами умов усного спілкування є: місце, час; почуття, емоції; наміри, бажання; предмет спілкування та учасники комунікативного акту.

Отже, успішність усного спілкування зумовлюється наявністю мотиву, мети, комунікативної ситуації. Навчаючи майбутніх бакалаврів іншомовного говоріння, необхідно створювати сприятливі умови спілкування та мотивувати їх висловлювання, які мають здійснюватись на продуктивному рівні.

Навчання говоріння передбачає роботу над двома видами мовленнєвої діяльності: аудіювання у процесі безпосереднього (діалогічного) спілкування (face-to-face) та аудіювання пов'язаних текстів в умовах опосередкованого спілкування. Зважаючи на те, що на заняттях іншомовне спілкування здійснюється у режимі викладач – студент, студент – студент, то навчання аудіювання майбутніх бакалаврів з авіоніки відбувається шляхом сприйняття та розуміння аудіотекстів в умовах опосередкованого спілкування. Даний вид мовленнєвої діяльності має свої особливості, що обумовлює специфіку його навчання.

Метою навчання майбутніх авіаційних фахівців аудіювання є розвиток їхньої здатності в умовах безпосереднього спілкування в різних ситуаціях розуміти висловлювання партнера та розуміти основний зміст аутентичних аудіотекстів. Процес навчання зорієнтований на слухову рецепцію в ситуаціях спілкування, які мають бути максимально наближені до майбутньої професійної діяльності.

Висновок. Сьогодні існує велика кількість методичних систем навчання іноземної мови. На нашу думку, необхідно підходити до вирішення низки методичних проблем з точки зору активізації діяльності всіх учасників педагогічного процесу, насамперед – викладача. Саме викладач має можливість вибрати модель навчання іноземної мови, яка б відповідала професійним потребам майбутніх бакалаврів з авіоніки. Розуміння викладачем процесів, які лежать в основі розвитку сучасної

системи навчання іноземної мови, сприятиме вибору найефективніших шляхів досягнення мети навчання.

Література

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
2. Леонтьев А. А. Язык, речь и речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 211 с.
3. Ломов Б. Ф. Проблема общения в психологии / Б. Ф. Ломов // Проблема общения в психологии. – М. : Наука, 1981. – С. 3–23.
4. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / под ред. Н. И. Гез, М. В. Ляховицкого, А. А. Миролубова и др. – М. : Высшая школа, 1982. – 37 с.
5. Мусницкая Е. В. Обучение письму / Е. В. Мусницкая. – М. : МГПИИЯ им. М. Тореза, 1983. – 58 с.
6. Теоретические основы процесса обучения в советской школе / под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера. – М. : Педагогика, 1989. – 320 с.
7. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчика) / И. И. Халеева. – М. : Высшая школа, 1989. – 238 с.
8. Edmondson, W., House, J. Einfuehrung in die Sprachlehrforschung / W. Edmondson, J. House. – Tuebingen ; Basel : Francke, 1993. – 341 S.
9. Handbuch. Fremdsprachenunterricht / hrsg. von K.-R. Bausch u. a. – Tuebingen, France, 1989. – 495 S.
10. Klein W. Zweitspracherwerb. Eine Einfuehrung / W. Klein. – Frankfurt am Main: Athenaeum, 1987. – 206 S.